



นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

อล โข ภควา ปุพฺพณฺหสมฺมํ นีวาเสตุวา ปตฺตจิวรมาทาย เวสาลีปัญฺหาย ปาวีสีติ.

บัดนี้จักวิสังขนาเนื้อความในมหาปรินิพพานสูตรต่อไป ดำเนินความว่า สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ตรัสรู้พระอนุตรตรัสมาสัมโพธิญาณแล้ว ได้

ภายนอก) บัดนี้เราชาวเจริญวัย ชนมายุคมาถึง ๘๐ แล้ว กายแห่งตถาคตย่อมเป็นไปประดุจเกรียนที่ซ่อมแซมด้วยไม้ไผ่ สมัยใดตถาคตเข้าอนิมิตตเจโตสมาธิ สมัยนั้นกายย่อมมีความสุข **อุตฺตทิปา ฐมฺมทิปา** วิหฺรล ท่านทั้งหลายจงมีตนเป็นที่พึ่ง จงมีธรรมเป็นที่พึ่งอยู่เถิดดังนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จเสารายพระอิริยาบถ ณ บ้านเวฬุคาม ในกาลล่วงไปถึงเดือนที่ ๓ แห่งเหมันตฤดู

ข้อความตอนนี้ มีคำที่ควรพิจารณาอยู่ศัพท์หนึ่ง คือคำว่า กัปปะ ศัพท์นี้เป็นภาษาบาลี มีความหมายได้หลายนัย หมายถึงอายุของพิภพก็มี เช่นคำว่า กัฏทกัป เป็นต้น หมายถึงความสำเร็จก็มี เช่น กัปปรุกโข ดันกัลปพฤกษ์ คือต้นไม้ที่ยังความประสงคให้สำเร็จ หมายถึงเอาอายุของคนก็มี เช่นคำว่า อายุกัปปะ คราวหรือกำหนดของอายุเป็นต้น เพราะฉะนั้น คำที่พระสัมมาสัม-

เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงปลงอายุสังขาร ณ ปาวาลเจดีย์ ในวันเพ็ญมาฆปุณณมีแล้ว วันหนึ่งในเวลาเช้า เสด็จเข้าไปทรงบิณฑบาตในพระนครไพศาลี ครั้นกลับจากบิณฑบาต ทรงทอดพระเนตรพระนครไพศาลีเป็นนาคาวโลก คือ เสด็จกลับเอื้องพระกายมาทั้งพระองค์ เป็นมหาปฐิสลักัณณาการอย่างหนึ่ง ครัสเรียกท่านพระอานนท์ว่า ดูก่อนอานนท์ ตถาคคเห็น

นำไปในภพ ดังเชือกที่ผูกที่เท้าแห่งเราและท่านทั้งหลาย สิ้นแล้ว ไม่สามารถจะก่อการอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นได้ บัดนี้ความเกิดอีก แห่งเราและท่านทั้งหลาย ผู้ได้รู้แจ้งได้แทงตลอดซึ่งศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ นั้นแล้ว เป็นอันไม่มี สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อประทับอยู่ ณ บ้านกัณฐคาม ครัสประทานโอวาทด้วยไตรสิกขานี้มากกว่าธรรมีกถาอื่นๆ ก็เพราะสิกขาทั้ง ๓ นี้ เป็น

ที่นายจุนทะตกแต่งถวายแล้ว ทรงพระประชวรลงพระโลหิตใกล้มรณทุกข์ ทรงพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์เสด็จดำเนินไปยังกุสินารานคร ทรงได้รับทุกขเวทนากล้าแข็ง ลำบากพระกายนัก จึงเสด็จแวะลงจากมรรคา ประทับ ณ รมพฤกษาคำบลหนึ่ง ดำรัสสั่งให้ท่านพระอานนท์ นำน้ำมาถวาย สมัยนั้นปุกกุสมัลลบุตรผู้เป็นสาวกของอาฬารดาบส จะไปยังปาวานคร เข้าไปเฝ้าได้ฟังพระธรรมเทศนา

วรามิส ซึ่งเทวดาและมนุษย์นำมาถวายบูชาเป็นอันมาก เพื่อจะให้พุทธบริษัทสนใจในปฏิบัติบูชา คือบูชาด้วยข้อปฏิบัติ อันเป็นเหตุให้พระศาสนาตั้งมั่นถาวรสืบไป จึงตรัสแก่ท่านพระอานนท์ว่า เราตถาคตไม่เป็นอันรับยักการะเคารพนับถือบูชาด้วยสักการวรามิสแต่เพียงเท่านั้น ผู้ใดแลเป็นภิกษุก็ดี ภิกษุณีก็ดี อุบาสกก็ดี อุบาสิกาก็ดี มาเป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบยิ่ง

อันเต็มด้วยน้ำมัน ปิดครอบด้วยฝา แล้วถวายพระเพลิงพระสรีระ เหนือจิดกาธานล้วนแล้วด้วยไม้หอม เสร็จแล้วเชิญพระอัฐิธาตุทำสตูปไว้ ณ ที่ประชุมแห่งถนนใหญ่ทั้ง ๔ ฉันโด พึ่งปฏิบัติในสรีระแห่งตถาคตฉนนั่น แล้วทำสตูปบรรจุไว้ ณ ที่ประชุมแห่งทางใหญ่ทั้ง ๔ เพื่อเป็นที่ไหว้สักการบูชาให้เกิดความเลื่อมใสแห่งมนุษย์นิกรที่สัญจรมาแต่ ๔ ทิศ **ทิมฺรคฺคํ ทิทาย สุขาย**

ณ สันฐาคารศาลา เมื่อมัลลกษัตริย์ทั้งหลายได้สดับข่าวนั้นแล้ว ก็เกิดความกำสรวลโศกครุ พร้อมกันออกไปเฝ้า ณ ปฐมยามแห่งราตริ้นั้น ลำดับนั้นยังมีปริพพาชกคนหนึ่ง ชื่อสุภัททะได้มายังสำนักท่านพระอานนท์เพื่อขอเฝ้า ท่านพระอานนท์ก็ทักทานห้ามไว้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงทราบ จึงประทานโอกาสให้สุภัททะได้เฝ้าสมความปรารถนา ครัสเทศนาให้สุภัททปริพพาชกเกิด

วิชาขุขาทศนา กัณท์ที่ ๙
ปรินิพพาน

พระสุพจนมุนี (ผิน สุวโจ ป. ๖) วัดบวรนิเวศวิหาร
กรุงเทพมหานคร

พระธรรมเทศนาในอภิลักขิตกาลทางพระพุทธศาสนา
คณะธรรมยุต
จัดพิมพ์เผยแพร่

ทรงประกอบอุปการกิจสั่งสอนเวไนยสัตว์มีพระปัญจวัคคีย์เป็นต้น ให้ตรัสรู้ จตุราริยสัจจ์ ด้วยปฏิเวธากิสมัย ทรงประดิษฐานบริษัททั้ง ๔ คือภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ให้ดำรงอยู่ในมรรคผลตามอุปนิสัยสามารถ ทรงประกาศพรหมจรรย์ให้แพร่หลายเป็นประโยชน์แก่ประชุมชน ประดิษฐานพุทธสาวกมณฑลให้เป็นไป นับกาลกำหนดแต่อกัสม์โพธิสมัยล่วงไปได้ ๔๔ พรรษา

วันหนึ่งเสด็จกลับจากบิณฑบาต แล้วเสด็จไปยังปาวาลเจดีย์ เพื่อเสาราย ณ กลางวัน ครั้นนั้นมีพระประสงค์จะให้ท่านพระอานนท์กราบทูลอาราธนา เพื่อจะดำรงอยู่ชั่วกัปหนึ่งหรือเกินกว่ากัป จึงทำนิมิตอันหายบ แสดงอานูภาพแห่งอิทธิบาทภาวนาว่า สามารถจะให้ท่านผู้เจริญดำรงอยู่ชั่วกัป หรือเกินกว่ากัปได้ถึง ๓ หน แต่มารเข้าคลใจ ท่านพระอานนท์จึงไม่ได้สติอาราธนา สมเด็จ

พุทธเจ้าทรงสรรเสริญอานูภาพของอิทธิบาทภาวนาว่า สามารถจะอำนวยให้ผู้เจริญดำรงอยู่ชั่วกัปหรือเกินกว่ากัปนั้น ก็น่าจะหมายถึงคราวกำหนด ของอายุคนนั่นเอง ไม่น่าจะหมายถึงอายุของโลก หรืออายุของพิภพที่ว่า ผู้เจริญอิทธิบาทมีอายุยืนตลอดกัฏทกัปฯ ดังที่เข้าใจกันเกินไป แม้นในท้องเรื่องก็ระบุชัดแล้วว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าไม่ได้ปรินิพพาน เพราะหมดพระชนมายุ

พระนครไพศาลีครั้งนี้ เป็นปัจฉิมทัสสนะ เห็นครั้งสุดท้ายแล้ว อานนท์เรามาที่บ้านกัณฐคาม พร้อมด้วยกันดังนี้ แล้วเสด็จดำเนินถึงบ้านกัณฐคาม เสด็จประทับ ณ บ้านนั้น ครัสเทศนาว่า **จตุณฺนํ ภิกฺขเว ฐมฺมานํ อนนฺโพรธา อปฺปปฏิโพรธา** เป็นต้น ความว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะความไม่รู้แจ้ง ไม่แทงตลอด ซึ่งธรรม ๔ ประการ คือศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ ที่เป็นอริยะ

ปฏิบัติทางวิมุตติ อันเป็นแก่นแห่งธรรมวินัย สาวกจะบรรลุได้ก็เพราะทำให้บริบูรณ์ในไตรสิกขานั้น ครั้นเสด็จประทับ ณ บ้านกัณฐคามตามพุทธอัยยาศัยแล้ว เสด็จดำเนินไปยังบ้านหัตถികาม และอัมพุกามโดยลำดับ จนถึงโกนคครเสด็จประทับอยู่ ณ อานันทเจดีย์ ครัสมหาประเทส ๔ ฝ่ายพระสูตร สอนพุทธบริษัทให้รู้จักกำหนดภายิตที่ผู้อื่นอ้างพระศาสดาว่า ได้ตรัสอย่างนี้ๆ อ้าง

มีความเลื่อมใส ได้นำผ้าคู่สิงคิวัรรณเข้าไปถวาย แล้วกราบทูลหลักไป สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนุ่งห่มผ้านั้น เสด็จดำเนินไปสร่งน้ำในกุฎฐานที่เสร็จแล้ว เสด็จไปประทับยังอัมพวัน รับสั่งให้ท่านพระอานทเถระไปแสดงธรรมระับความเดือดร้อนใจในเพราะบิณฑบาตทาน ซึ่งจะเกิดมีแก่นายจุนทะ แล้วเสด็จดำเนินไปพระนครกุสินารา บรรลุถึงอุปวัตตนศาลวันมงคลสถานแล้ว

ประพุดิตตามธรรมเป็นปกติอยู่ ผู้นั้นชื่อว่าสักการะเคารพนับถือบูชาตถาคตด้วยบูชาอย่างยิ่งดังนี้แล้ว ทรงแสดงสังเขปนียสถาน ๔ คำบล คือที่ประสูติ ที่ตรัสรู้ ที่ทรงแสดงพระธรรมจักร ที่ปรินิพพานว่า เป็นสถานที่ควรเห็น ควรดู ควรให้เกิดความสังเขของผู้มีศรัทธา ลำดับนั้น ท่านพระอานนท์ ได้กราบทูลถามถึงการที่จะปฏิบัติพระพุทธสรีระ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าดำรัสห้ามว่า

จักเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขสันถาลนาน แล้วทรงแสดงบุคลลพิเศษ ๔ เหล่า คือพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอรหันตสาวก พระเจ้าจักรพรรดิว่า เป็นอุปราะห์ ควรบรรจุอัฐิธาตุไว้สักการบูชา **อลโข อายสฺมา อานนฺโท** ครั้นนั้น ท่านพระอานนท์มีความเศร้าโศกเสียใจ ไปยืนร้องไห้อยู่ในวิหาร ด้วยคิดว่าตนยังเป็นเสขะ พระบรมศาสดาผู้เป็นที่พึ่งผู้

ศรัทธาเลื่อมใส จนทูลขอบรรพชา อุปสมบท สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าดำรัสสั่งท่านพระอานนท์ให้เป็นธุระอุปสมบทให้ เมื่ออุกัทหะอุปสมบทแล้ว ได้กระทำความเพียรในไม่ช้า ก็สำเร็จพระอรหัตผลเป็นปัจฉิมสาวกในพระพุทธศาสนา.

อลโข ภควา ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า มีพุทธประสงค์จะ



ครั้น ณ พรรษกาลที่ ๔๕ เสด็จจำพรรษา ณ บ้านเวฬุคาม แขวงไพศาลีนคร ภายในพรรษกาลนั้น ทรงพระประชวรชราพาธ ใกล้มรณชนม์พินาศ แต่ทรงอดกลั้นทุกขเวทนาด้วยอิवासณขันติ บำบัดอาพาธนั้นให้ระงับด้วยอิทธิบาทภาวนา เพราะทรงเห็นว่ายังมิควรที่จะปรินิพพานก่อน ทรงแสดงธรรมสั่งสอนท่านพระอานนท์ว่า ดูก่อนอานนท์ ธรรมะเราได้แสดงแล้ว (ไม่ให้มีภายิน ไม่ให้มี

พระบรมศาสดาทรงขับพระอานนท์เสียจากที่นั่นแล้ว มารจึงเข้าไปทูลอาราธนาว่า **ปรินิพฺพาทฺทานิ ภนฺเต ภควา** ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า จงปรินิพพานเถิด บัดนี้เป็นกาลควรจะปรินิพพานแล้ว สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงรับอาราธนาของมารว่า ความปรินิพพานจักมีในไม่ช้า ตอนนี้ไปอีก ๓ เดือน ตถาคตจักปรินิพพาน ดังนี้.

ที่เรียกว่าถึงอายุขัย แต่ปรินิพพานเพราะมีมารมาอาราธนา ก็หมายความว่ามิพระโรคอาพาธมาคัดรอนให้พระองค์ปรินิพพานก่อนคราวของอายุนั้นเอง ถ้าผู้เจริญอิทธิบาทจะมีอายุเกินกว่ากัฏทกัปได้จริง ดังที่เข้าใจกันแล้ว เมื่อกัฏทกัปถูกไฟไหม้ละลายไปหมด ผู้เจริญจะไปอยู่ที่ไหน จะไปอยู่ชั้นนอกนิฏฐพรหมโลกก็ไม่ได้ เพราะไม่ใช่วิสัยของมนุษย์ เพราะเหตุนี้จึงควรพิจารณา.

นี้แลเราผู้พระศาสดา และท่านทั้งหลายผู้สาวก จึงได้ท่องเที่ยวไปในคติ ภพกำเนิดนั้นๆ สิ้นกาลนาน อนึ่งโมหะ ความหลง ความมืดที่ปกปิดไม่ให้เกิดปัญญาตรัสรู้ธรรมทั้ง ๔ นี้ เป็นอเนกประการ บัดนี้ ศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ ซึ่งเป็นอริยะนั้น เราและท่านทั้งหลายได้รู้แจ้งได้แทงตลอดแล้ว ตัณหาอันเป็นเหตุให้เกิดในภพ เราและท่านทั้งหลายได้ตัดเสียขาดแล้ว ตัณหาที่เป็นเครื่อง

สงฆ์คณะหรือบุคคลว่าได้กล่าวอย่างนี้ๆ นี่เป็นธรรมเป็นวินัย เป็นสัตถุศาสน์ก็อย่าโน้มใจเชื่อง่าย ให้เทียบเคียงกับพระสูตรและพระวินัยให้ได้ความแน่นอนก่อน เมื่อเห็นว่าเนื้อความถูกต้องลงกันได้ก็ควรเชื่อ ถ้าเห็นว่ลงกันไม่ได้ไม่ควรเชื่อ แล้วเสด็จดำเนินต่อไปถึงปาวานคร ประทับอยู่ ณ สวนมะม่วงของนายจุนทกัมมารบุตร รุ่งเช้าทรงทำกัตตกิจเสวยสุกรมัททวนบิณฑบาต

ทรงสำเร็จสีหไสยา เป็นอนูญฐานะ เหนือพระแท่นบรรทมมีเบื้องพระเศียร ณ ทิศอุดร ในระหว่างแห่งไม้รังทั้งคู่ ณ ศาลวันแห่งมัลลกษัตริย์ ดันรังทั้งคู่ก็ผลิดดอกในสมัยมิใช่ฤดูกาล หล่นลงยังพระสรีระ ทั้งดอกลมณฑารพ และจุณณ์แห่งจันทร์สุคนธชาติของทิพย์ ก็ตกลงจากอากาศ เพื่อบูชาพระตถาคต ในอวสานกาล สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทอดพระเนตรเห็นเครื่องสักการ-

อานท่อย่าชวนชวายเพื่อบูชาสรีระแห่งตถาคตเลย จงประกอบในประโยชน์ตน มีความเพียรมุ่งต่อที่สุดแห่งพรหมจรรย์เถิด การปฏิบัติในสรีระแห่งตถาคตเป็นหน้าที่ของคฤหัสถชนมีกษัตริย์เป็นต้น ซึ่งจักปฏิบัติคือการปฏิบัติในพระสรีระแห่งพระเจ้าจักรพรรดิ คือพืนซึ่งพระกายด้วยผ้าไหมแล้วซับด้วยสำลี แล้วห่อด้วยผ้าไหมโดยนัยนี้ ถึง ๕๐๐ คู่ แล้วเชิญลงประดิษฐาน ณ รวงเหล็ก

อนุเคราะห์ ก็จักนิพพานเสียแล้ว พระบรมศาสดาทรงทราบ จึงตรัสเรียกมาแล้ว ทรงแสดงธรรมสั่งสอนให้คลายความโศก และให้รีบทำความเพียร จักได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ในไม่ช้า แล้วดำรัสสั่งท่านพระอานนท์ให้ไปแจ้งแก่มัลลกษัตริย์ให้ทราบว่ ตถาคตจักปรินิพพาน ณ ยามที่สุดแห่งราตรีวันนี้ ท่านพระอานนท์รับพุทธาณัติแล้ว รีบไปแจ้งข่าวปรินิพพานแก่มัลลกษัตริย์ทั้งหลาย

ให้พุทธบริษัทมีความเคารพต่อพระธรรมวินัยที่ทรงแสดง และบัญญัติแล้ว ตั้งไว้ในที่เป็นศาสดา ในเมื่อพระองค์ดับขันธปรินิพพานแล้ว จึงตรัสเรียกท่านพระอานนท์ให้เป็นผู้รับพระธรรมเทศนา ประทานพุทธโอวาทว่า **โย โว อานนฺท มया ฐมฺโม จ วินโย จ เทสิโต ปญฺญโต** ดูก่อนอานนท์ ธรรมก็ดี วินัยก็ดี อันใดที่เราแสดงแล้ว บัญญัติแต่งตั้งไว้แล้วแก่ท่านทั้งหลาย

โส โว มมจฺเจยฺน สตุลา ธรรมและวินัยนั้น เป็นศาสดาแห่งท่านทั้งหลาย โดยกาลล่วงไปแห่งเราผู้ตกคดดังนี้ แล้วจึงตรัสสั่งให้ภิกษุทั้งหลาย เรียกร้องซึ่งกันและกันว่า ภนฺเต หรือ อาวุโส ตามฉันทผู้แก่หรืออ่อนพรรษา โดยควรแก่คารวโหวาร ในอวสานกาล ได้ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย ประทานปัจฉิมโอวาทเป็นครั้งสุดท้ายว่า หนฺตทานิ ภิกฺขเว อามนฺตยา มิ โว วยธฺมา สงฺขารา

สมเด็จพระเจ้าสุริเยन्द्रวรมหาราช

เนวสัณฺญาณาสัณฺญายนฺนะ แล้วทรงเข้าสัญญาเวทยิตฺติโรธสมาบัติ ดับจิตต-สังขาร คือสัญญาและเวทนา ครั้นนั้นท่านพระอานนทเถรเจ้า ได้เรียนถามท่านพระอนุรุธเถระว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพานแล้วหรือ พระผู้เป็นเจ้าอนุรุธตอบว่า ยังไม่ปรินิพพานก่อน พระองค์ทรงเข้าซึ่งสัญญาเวทยิตฺติโรธสมาบัติ. สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จอยู่ในนิโรธสมาบัติแล้ว เข้าสู่

สมัย ด้วยประการฉะนี้. และเมื่อสมัยพร้อมกับปรินิพพานกาลแห่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ท้าวสหัมบดีพรหมได้กล่าวคาถาแสดงสังเวชและเลื่อมใสแห่งคนว่า

สพฺเพว นิกุชิปฺสฺสนฺติ	ภูตา โลเก สมุสฺสยฺ,
ยตุล เอตาทิโส สตุลา	โลเก อปฺปปฏิปฺคฺคโล

พระพุทธเจ้า

ธรรมคา ย่อมเกิดขึ้นและดับไปไม่ยั่งยืนมั่นคง ดำรงถาวรอยู่ได้ ความระับสังขารเสียได้เป็นสุข.

ฝ่ายท่านพระอนุรุธเถระได้กล่าว ๒ พระคาถาว่า	
นาหุ อสฺสาสปฺสฺสาโส	จิตฺตจิตฺตสฺส ตาทิโน
อเนญฺโซ สนฺติมารพฺภ	ยํ กาลมกฺริ มฺหิ

พระพุทธเจ้า

ตทาสิ ยํ ภิสนํ	ตทาสิ โลมหํสนํ
สพฺพาการวรูเปเต	สมฺพุทฺเธ ปรีนิพฺพุเต

มีความว่า เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ประกอบด้วยอาการอันประเสริฐทั้งปวง ดับขันธปรินิพพานแล้ว มหัศจรรย์อันให้สยดสยอง สะดุ้งหวาด และให้โลมชาติชูชัน ได้เกิดมีแล้ว ณ ครั้นนั้น ปรากฏแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย.

พระพุทธเจ้า

แห่งสุคติและนิพพาน ด้วยอำนาจแห่งอัปมาทธรรม โดยกาลเป็นนิจนิรันดร์ ด้วยประการฉะนี้.

อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ
ความว่า คุก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราขอเตือนท่านทั้งหลาย สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา ท่านทั้งหลายจงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมเถิด สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์ทรงรวบรวมศาสนาวาททั้งหมดที่ได้ประทานตลอดกาล ๔๕ พรรษานั้นลงในความไม่ประมาทอันเดียว ประทานแก่พุทธบริษัทในอวสานกาล ด้วยประการฉะนี้.

พระพุทธเจ้า

เนวสัณฺญาณาสัณฺญายนฺนะ อากิญจัญญายนฺนะ วิญฺญาณัญญายนฺนะ อากา-สณฺญายนฺนะ เป็นปฏิโลมถอยหลังดังนี้แล้ว เข้าสู่รูปาพจรณาท้ง ๔ เป็นปฏิโลมตามลำดับ คือ จตุตถณาน คติยณาน ทุตติยณาน ปฐมณาน แล้วทรงกลับเข้าสู่หุตติยณาน คติยณาน จตุตถณาน (จตุตถณานา วุฏฺฐหิตฺวา) ครั้นเสด็จออกจากจตุตถณานแล้ว ก็ปรินิพพานในลำดับแห่งการพิจารณาองค์แห่ง

พระพุทธเจ้า

ตถาคโถ พลปฺตฺโต	สมฺพุทฺโธ ปรีนิพฺพุโต.
ความว่า บรรดาสัตว์ทั้งปวงล้วนหน้า ไม่มีเหลือในโลก ล้วนจะทอดทิ้ง ซึ่งร่างกายไว้ฉลมปรฐึพี ในโลกไรเล่า แต่องค์พระตถาคคเจ้าซึ่งเป็นพระบรมศาสดาทรงพระคุณอันใหญ่หลวงเช่นนี้ ไม่มีผู้ใดจะเปรียบปาน ทรงเป็นพระสยัมภูตรัสรู้โดยลำพังพระองค์เอง ถึงซึ่งกำลังคือทศพลญาณแล้ว ยังมีถาวรมั่นคง	

พระพุทธเจ้า

อสลฺลเเลน จิตฺเตน	เวทนํ อหฺมวาสยิ
ปชฺโชตสฺสเว นิพฺพานํ	วิโมกฺโข เจตโส อหุ

มีความว่า พระพุทธเจ้ามีจิตอันยังยืนคงที่ไม่หวั่นไหวในโลกธรรมทั้ง ๘ ลมอัสสาสะ และปัสสาสะ ดับสิ้นไม่มีแล้ว พระมุนีโลกนาถมิได้หวั่นไหว สะท้านด้วยมรณกรรมอันใดอันหนึ่ง ทรงปรารถาทำซึ่งสันติความระับ ทรงทำ

พระพุทธเจ้า

ท่านทั้ง ๔ องค์ได้กล่าวคาถาแสดงความสังเวชแห่งตน ด้วยประการฉะนี้. ก็แลกลาแสดงเรื่องปรินิพพานแห่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ควรเป็นที่ตั้งแห่งความสังเวชและไม่ประมาทของสาธุชนผู้สดับโดยเป็นอนิจจา-ทิธรรม หยั่งรู้สภาวะแห่งสังขารว่า ล้วนเป็นของมีความแปรผัน เสื่อมสิ้นไป ไม่ถาวรมั่นคงอยู่ได้เป็นธรรมดา เพราะว่าอุปาทินกสังขารร่างกาย ที่มีเวทนา

แต่นั้นพระองค์มิได้ตรัสอะไรอีกเลย ทรงทำปรินิพพานกรรม ด้วยอนุปฺพุพวิหารทั้ง ๙ ดังที่พระธรรมสังคาคเถรเจ้าแสดงไว้ดังต่อไปนี้ ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเข้าปฐมณาน หุตติยณาน คติยณาน จตุตถณาน ครอบรูปาจรสมาบัติทั้ง ๔ ตามลำดับดังนี้แล้ว เข้าอรูปสมาบัติทั้ง ๔ ต่อไปตามลำดับ คือ อากาसानัญญายนฺนะ วิญฺญานัญญายนฺนะ อากิญจัญญายนฺนะ

พระพุทธเจ้า

จตุตถณานนั้นด้วยอนุปาทิสถนิพพานธาตุในปัจฉิมยามแห่งราตรีวิสาขปุณณมี มหามงคลสมัย (ด้วยประการฉะนี้).

ครั้นเมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพานแล้ว ก็บังเกิดมหัศจรรย์แผ่นดินไหว สะเทือนสะท้าน กลองทิพย์ก็บันลือลั่น สนั่นสำเนียงในอากาศเป็นมหาโกลาหลในปัจฉิมกาล สำเร็จโดยธรรมดานิยม ให้เป็นไปในปรินิพพาน-

พระพุทธเจ้า

ดำรงอยู่ได้ ยังมาดับขันธปรินิพพานเสียแล้ว ควรจะสังเวชสลดนัก.

ฝ่ายท้าวโกสิย์เทวราชได้กล่าวคาถาว่า	
อนิจฺจา วต สงฺขารา	อุปฺปาทยวธฺมมิโน
อุปฺปชฺฉนฺติว นินฺรุชฺชนฺติ	เตสํ วูปสโม สุโข
มีความว่า สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ มีความเกิดขึ้นและเสื่อมสิ้นไปเป็น	

พระพุทธเจ้า

แล้วซึ่งกาลอันใดอันพ้นวิสัยสามัญสัตว์ พระองค์มีจิตมิได้สะทกสะท้านหตุหุ่ พรั่นพริ้งต่อมรณธรรมเลย ได้อดกลั้นซึ่งทุกขเวทนา ด้วยสติสัมปชัญญะอันอุดม ความพ้นแห่งใจด้วยอนุปาทิสถนิพพานได้มีแล้ว ประหนึ่งประทีปอันไฟโรจน์ชัवालดับไปฉะนั้น.

ฝ่ายพระอานนทเถรเจ้า ได้กล่าวคาถาว่า	
 	

พระพุทธเจ้า

สัญญา เจตนา และวิญญานครองนี้ ย่อมตกอยู่ในวิสัยแห่งขรา พยาธิ มรณะถ่ายเดียว มิได้มีผู้ใดล่วงพ้นไปได้ แม้แต่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งเป็นผู้ประเสริฐในโลก มิได้มีผู้ใดจะเปรียบปาน ยังมาเสด็จดับขันธปรินิพพานมิถาวรดำรงอยู่ได้ ควรแล้วที่สาธุชนจะพึงมีความสังเวช และไม่ประมาทแสวงหาอุบายที่พึงแก่ตนในทางกุศล สัมมาปฏิบัติ อันจะสำเร็จเป็นมรรคา

พระพุทธเจ้า